

А.Н. Нестеренко, А.К. Большакова. – М.: ПРОСПЕКТ, 1999. – 800 с.

7. *Экономическая теория*: учебник / под. общ. ред. акад. В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Р.П. Журавлевой, Л.С. Тарасевича. – М.: ИНФРА, 2003. – 714 с.

Поступила в редакцию 20.10.2016
Рецензент: д.э.н., доц. Л.Д. Гармидер

ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ І ECONOMICS: ТЕРМІНОЛОГІЯ, ПРЕДМЕТ І МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ЯВИЩ І ПРОЦЕСІВ

Нікілева Н.О.

В статті досліджується співвідношення двох логічно й історично взаємопов'язаних етапів розвитку теоретичної економічної науки – політичної економії й економікса (economics). Метою аналізу являється виявлення загального і специфічного в предметі і методології цих дисциплін, співставлення категорійного апарату й економічних законів. Автор звертає увагу на те, що пройшовши складну еволюцію, економічна теорія, складовими якої являються політекономія і економікс, диференціювалася в напрямки, течії, школи наукової економічної думки. В результаті сформувалася політекономія, предметом якої є система економічних відносин, пізніше – економікс, де викладаються основи раціонального використання обмежених ресурсів. Дискусійним являється питання щодо співвідношення економікса і політекономії. В роботі започаткована спроба показати відсутність протиріч між ними і узгодження закономірностей економічного буття на основі методологічних принципів і економічних моделей, незважаючи на використання відмінностей найменувань для позначення дисциплін, які складають економічну теорію.

УДК 330.111.4:001

Федорова Н.Є.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА РОЛЬ НАУКИ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет», м. Дніпро

У статті проаналізований процес еволюції теоретичних уявлень про значення науки в соціально-економічному розвитку суспільства. У цьому зв'язку виділяються п'ять основних підходів – античний та середньовічний, в якому суспільний розвиток і місце в ньому науки аналізувався виключно в соціокультурній площині; класичний, що досліджував зазначені проблеми в контексті економічного зростання; неокласичний з його математичними моделями та інноваційними теоріями; інституціоналізм та його технократичні концепції і теорії інформаційного суспільства. В межах окремого підходу виділяється низка вчених, що визначали значення науки в суспільному розвитку як суперечливу або негативну.

Ключові слова. Наука, знання, економічне зростання, науково-технічний прогрес, економічний розвиток.

Постановка проблеми

Перехід суспільства до постіндустріальної цивілізації – це складний і тривалий процес, що

Ключові слова: політична економія, economics, економічні відносини, виробничі відносини, продуктивні сили, економічні ресурси, благо, домогосподарства, попит, пропозиція.

POLITICAL ECONOMY AND ECONOMICS: TERMINOLOGY, SUBJECT AND METHODOLOGY KNOWLEDGE OF ECONOMIC GENESIS AND PROCESSES

Nikileva N.A.

The relationship between the two logically and historically interrelated stages of development of theoretical economics - political economy and of economics (economics) has been investigated in the article. The aim of the analysis is to identify the general and specific to the subject matter and methodology of these subjects, the comparison of categorical apparatus and economic laws. The author draws attention to the fact that passing the complex evolution of economic theory, the terms of which are political economy and economics, differentiated in the direction of flow, the school academic economic thought. As a result, it is formed a political economy, the subject of which is a system of economic relations, and later - economics, which sets out the basis for the rational use of limited resources. Debatable is the question of the relationship economics and political economy. An attempt to show the absence of conflicts between them and the harmonization of laws of economic life on the basis of methodological principles and economic models, in spite of the use of different names to refer to the disciplines that make up the economic theory.

Keywords: political economy, economics, economic relations, product relations, household, demand, supply, good, economic resources, productive forces.

сприяє руйнуванню усталених механізмів господарювання та формуванню нових, більш досконалих. Сучасна епоха наповнена невирішеними

ми протиріччями між окремими сферами суспільного устрою – економічною, соціальною, екологічною, культурною, духовною тощо. На нашу думку, головним шляхом подолання зазначених протиріч виступає розумне та ефективне використання науки та її результатів. Для більш глибокого розуміння ролі науки в суспільному розвитку вважаємо необхідним проаналізувати існуючі підходи в дослідженні місця та значення науки в соціально-економічному розвитку суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед вчених, що розглядали науку й технологічний прогрес в якості головної рушійної сили соціально-економічного розвитку та визначали особливу суспільну роль науковців та технократів, були класики Ж. Тюрго, Ж.-Б. Сей, Дж.С. Мілль, неокласики Дж.Б. Кларк, Й. Шумпетер та Р. Солоу, і, насамкінець, інституціоналісти Т. Веблен, К. Кларк, Д. Белл, Е. Тоффлер та багато інших. Сучасні науковці також не обходять своєю увагою проблеми прискорення економічного зростання та розвитку і перспективи використання науки в їх вирішенні. Однак більшість вчених, що приділяють значну увагу значення науки в суспільному розвитку, концентрують свою увагу лише на деяких його аспектах – економічному, політичному, інституціональному, екологічному тощо.

Формулювання мети статті. Розглядаючи розвиток як багатомірний процес, вважаємо необхідним проаналізувати всі існуючі точки зору на значення науки в суспільному розвитку, для чого дослідимо процес еволюції відповідних поглядів.

Викладення основного матеріалу дослідження

З давніх часів вчених-мислителів зацікавила проблема прискорення темпів економічного зростання та розвитку, що породжувало необхідність аналізу головних рушійних сил цього процесу.

Навіть в стародавні часи та в епоху середньовіччя, коли процес соціально-економічного розвитку розглядався вченими у широкому сенсі, без поділу на окремі сфери, та досліджувалися його переважно неекономічні аспекти, розум, знання та наука визначаються як головні рушійні сили гармонійного розвитку особистості та суспільства.

Ще давні вчені-мислителі, такі як Сократ, Протагор, Платон, Аристотель, Данте досліджували значення знань як необхідної складової гармонійно розвиненої особистості. Так, наприклад, представник софістів Протагор як прихильник використання методологічного принципу релятивізму, вважав, що головна мета знання – підвищення ефективності людської діяльності [1].

В середні віки ідеї філософів античності

щодо визначального значення знань в суспільному розвитку розвивалися такими вченими, як Ф. Бекон, який вважав велике значення науки майже самоочевидним і висловив це у своєму знаменитому афоризмі «Знання – сила» [2].

Подальший розвиток відповідні ідеї стародавніх та середньовічних мислителів знайшли в епоху Просвітництва. Вчені Ж. Тюрго та Ж.А. Кондорсе у спробі визначити джерела розвитку суспільства признавали важливу значення в цьому процесі знань та науки. Так, Ж.А. Кондорсе в роботі «Ескіз історичної картини прогресу людського розуму» (1795 р.) показав, що наука в кінцевому рахунку дозволила людині звільнитися від забобонів, стати вільною інтелектуально і, таким чином, просунути вперед до остаточного досконалості. У розділі цієї книги під назвою «Дев'ята епоха. Від Декарта до створення французької республіки» він дослідив, як прогрес науки просуває суспільство «золотою дорогою в майбутнє» [3]. Ідея Ж.А. Кондорсе полягає в тому, що прогрес людини і людського роду в цілому здійснюється в процесі неухильного руху людського розуму шляхом діяльного освоєння зовнішнього світу. На думку вченого, усе, чого домагається людський рід, є завойовання його розуму і відвойована в природі реальність. Будучи великим математиком та засновником математичного методу в суспільних науках, Виділивши десять стадій еволюції інтелектуального прогресу, останньою стадією розвитку Ж.А. Кондорсе вважає «правління вчених, засноване на свободі». У зв'язку з цим він пише: «Настане, таким чином, момент, коли сонце буде висвітлювати землю, населену тільки вільними людьми, що не визнають іншого пана, крім свого розуму» [3].

Водночас вчений вказує, що суспільний розвиток має певні обмеження, пов'язані з суперечливим характером розвитку науки, яка, з одного боку, сприяє просвітництву суспільства, а з іншого – може розповсюджувати хибні ідеї, або використовуватися недоброчинно. Подолання цього протиріччя, на думку вченого, може полягати в широкому розповсюдженні освіти. Він пише: «Ми покажемо, що вдалим підбором самих знань і методів викладання можна навчити цілу народну масу всьому тому, що необхідно знати кожній людині (...); щоб не бути в сліпій залежності від тих, кому він змушений доручати турботу про свої справи, або здійснення своїх прав (...)» [3]. Наприкінці книги він зазначає: «Прогрес наук забезпечує прогрес промисловості, який сам потому прискорює наукові успіхи, і цей взаємний вплив, дія якого безперестанку відтворюється, повинен бути захищений до найбільш діяльних, найбільш могутніх причин вдосконалення людського роду» [3].

Таким чином, перший напрям об'єднує вчених, що розглядали науку в якості рушійної сили суспільного розвитку, що проявляється в площині зростання моральності, справедливості та свободи, залишивши поза своєю увагою інші аспекти цього складного явища – економічний, політичний та інші.

Другий напрям об'єднує теорії представників класичної політичної економії, що аналізували соціально-економічний розвиток суспільства переважно в контексті економічного зростання. В рамках цього напрямку роль науки досліджується через призму науково-технічного прогресу. На думку класиків, знання та наука, як неекономічні фактори зростання, значно підвищують продуктивність суспільної праці та тим самим сприяючи зростанню багатства нації, адже праця розглядається ними як головне джерело створення вартості.

Так, А. Сміт приділяє значну увагу дослідженню людини, мотивів її діяльності та цінності й продуктивності людської праці, що залежить від його знань та вмінь. Він пише: «Зростання продуктивності корисної праці залежить, передусім, від підвищення вправності та вміння працівника, а потім від покращення машин та інструментів, за допомогою яких він працює [4]. Людину, яка оволоділа якоюсь професією, А. Сміт порівнював з дорогою машиною, якій її праця протягом часу відшкодовує всі витрати, пов'язані з навчанням [4]. Таким чином, процес засвоєння знань порівнюється А. Смітом з інвестиційним процесом, а самі знання та навички відносяться ним до багатства суспільства [4].

Видатний французький економіст-класик Ж.-Б. Сей вважав, що розвиток наук дозволяє якісно змінити промисловість, при цьому досвід і технології можуть слугувати економічному піднесенню всіх країн: «знання вченого, необхідні для розвитку промисловості, досить легко передаються від одного народу до іншого» [5]. На думку вченого, науковий прогрес сприяє прискоренню технічного прогресу як джерела зростання багатства нації: «якщо людина за допомогою машин завойовує природу і примушує працювати на себе природні сили, то вигоди очевидні: тут завжди спостерігається або збільшення продукту, або зменшення витрат виробництва» [5].

Аналізуючи технічний прогрес, в главі IV «Трактату про політичну економію» під назвою «Використання машин» (1803 р.), Ж.Б. Сей зауважує, що «знаряддя і машини розширюють владу людини; вони змушують фізичні тіла і сили слугувати людському розуму: у вживанні їх полягає найбільший прогрес промисловості» [5].

Таким чином, Ж.Б. Сей показав важливе

значення науки в процесі технологічного розвитку як основи економічного зростання та показав цінність знань, науки та навчання в збільшенні продуктивності праці.

Вчений-класик Дж.С. Мілль, використовуючи метод статички та динаміки, пов'язував економічний прогрес з «прогресом інтелектуальних переконань людства, тобто з дією закону послідовних трансформацій людських уявлень» [6]. Важливість та роль науки у працях Дж. С. Мілля показано в його теорії прогресу суспільства: вчений протиставляє прогрес у промисловості і гальмування цього прогресу за рахунок виснаження природних ресурсів. На думку вченого, виходом з цієї ситуації є використання досягнень науки та технічного прогресу, який сприяє зниженню витрат виробництва.

Видатний вчений-класик К. Маркс, аналізуючи проблеми розширеного відтворення й нагромадження капіталу в умовах капіталістичного способу виробництва, вперше здійснив спробу визначити ціну товару «робоча сила» та дослідити значення знань в її зростанні. Він розрізнув просту й кваліфіковану працю, вказуючи: «Кваліфікована праця – це проста праця, яку виконують некваліфіковані, неосвічені робітники, зведена в ступінь, і за одиницю часу вона створює більшу кількість продукції. Вартість цієї робочої сили буде вищою...» [7].

Підкреслюючи суперечливість соціально-економічного розвитку в умовах капіталізму, К. Маркс показав важливість та вирішальну значення в ньому наукового та технологічного прогресу. У «Економічних рукописах 1857–1859 рр.» він зазначав, що з розвитком великої промисловості створення дійсного багатства стає менш залежним від робочого часу і кількості витраченої праці, а скоріше залежним від загального рівня науки та прогресу техніки, або від застосування цієї науки до виробництва [8].

Узагальнюючи досвід застосування науково-технічних досягнень, К. Маркс багаторазово підкреслював, що «потрібно розглядати машини виключно як засіб здешевлення продукту» [9]. І далі: «скорочення робочого часу, необхідного для виробництва одиниці товару, – ось у чому полягає пряма мета реалізації досягнень науково-технічного прогресу» [9]. Подолання суперечливого характеру науково-технічного прогресу, за Марксом, лежить саме в використанні досягнень науки та в самій еволюції науки.

Дослідженню значення науки як особливої сфери праці, особливої галузі виробництва, К. Маркс приділив багато уваги в своїх працях. Він був першим, хто перетворив ідею про взаємовплив науки і суспільства в обґрунтовану філософсько-соціологічну концепцію. В спробі дос-

лідити значення науки в майбутньому соціальному прогресі людства, звільненому від експлуатації людини людиною, з'являється знаменитий історичний прогноз К. Маркса, що полягає в можливому синтезі всіх наук в єдину науку про людину. В основі такого синтезу, на думку вченого, лежить перехід до соціалістичного суспільства як такого, в якому всі сфери сучасного суспільного виробництва та управління «підпорядковані контролю загального інтелекту і перетворені відповідно до нього». Соціалізм – писав К. Маркс ще у своїх ранніх творах – є нова форма буття людини, в якій відбувається перехід з «царства необхідності» в «царство свободи», до якого її веде наука. «Царство свободи», на думку К. Маркса, починається лише там, де припиняється робота, що диктується нуждою і зовнішньої доцільністю, отже, за природою речей, воно лежить по той бік сфери власне матеріального виробництва [8].

Таким чином, К. Маркс показав вирішальну роль науки та технологічного прогресу в суспільному розвитку як засобів здешевлення продукту та скорочення робочого часу, акцентувавши увагу на складності й суперечливості зазначеного процесу та показавши його безальтернативність як засобу ліквідації експлуатації та наближення суспільства до свободи через докорінну зміну характеру праці під впливом науково-технологічного розвитку.

Підсумовуючи аналіз другого напрямку дослідження значення науки в суспільному розвитку, слід зазначити, що, аналізуючи пріоритетно процес економічного зростання та розглядаючи науку як один з факторів його прискорення через механізм науково-технічний прогресу, класична економічна думка доволі спрощено визначає суспільний розвиток – лише як зростання багатства нації. Цей підхід, по-перше, базується на ототожненні розвитку й зростання, а, по-друге, залишає поза увагою неекономічні його аспекти.

Третім напрямком можна вважати неокласичну економічну думку, що змістила акценти з класичних теорій економічного зростання до дослідження більш синтезованого поняття прогресу й розвитку. При цьому, на противагу класикам, які зосереджувалися на аналізі глобальних динамічних процесів і закономірностей розвитку ринкової економіки й досліджували універсальні закони зростання суспільного багатства, неокласики переважно намагалися сформулювати закони раціонального господарювання на мікрорівні в умовах обмеженості ресурсів та були націлені на аналіз статичних процесів, що допускає математичне вирішення. Зокрема, в рамках неокласичного напрямку розробляються перші математичні моделі економічного зро-

стання, де наука розглядається як найважливіший його чинник; розмежовуються поняття економічного зростання та розвитку; формуються та розвиваються теорії щодо провідної ролі людського капіталу в суспільному виробництві, створюються моделі економічного зростання з інтегрованим чинником людського капіталу та показується важливе значення знань, освіти й науки у його формуванні та функціонуванні.

Так, теорія людського капіталу, що вважає найпотужнішим двигуном економічного прогресу людину, її знання та уміння, базувалася на методологічному фундаменті, закладеному ще економістами-класиками XVIII–XIX століть: У. Петті, А. Смітом, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сеєм, Дж.С. Міллем та ін. В кінці XIX – початку XX століття класичні уявлення про продуктивні здібності людини отримали значний розвиток в працях А. Маршалла, а потім були розвинені неокласиками кінця XX століття Р. Лукасом і М. Портером, що доповнили теорію А. Маршалла ідеєю щодо визначальної ролі людського капіталу в забезпеченні стійкого економічного зростання. Зазначена теорія розвивалася й неолібералістами І. Фішером, Е. Денісоном, М. Фрідменом та багатьма іншими. Класичне ж трактування теорії людського капіталу сформульовано в роботах американських вчених-неокласиків, представників так званої «чиказької школи»: Г. Беккера, Дж. Мінцера, Т. Шульца.

А. Маршалл, досліджуючи головні фактори виробництва, зазначав, що «значною частиною капіталу, яка є результатом роботи людини, є знання та організація. Знання – це наш найпотужніший двигун виробництва. Воно дозволяє нам підкоряти собі природу й примушувати її сили задовольняти наші потреби» [10]. Досліджуючи людський капітал, вчений прийшов висновку, що найціннішим є капітал, який вкладено в людину [11].

Р. Лукас створив макроекономічну модель, в якій рівень випуску було представлено як функцію запасу людського капіталу. При цьому визначалося, що стійке довгострокове зростання можливе тільки за умови необмеженого зростання останнього. М. Портер зазначає, що рівень розвитку національної економіки та темпи її економічного зростання прямо залежать від якості людських ресурсів [12].

Таким чином, в теоріях людського капіталу знайшов відображення аналіз не економічного зростання у традиційному розумінні, а скоріше процес соціально-економічного розвитку, оскільки представники зазначеної концепції економічне зростання пов'язували з інвестиціями у людський капітал та підвищенням суспільного добробуту.

В середині XX століття, в епоху першої

науково-технічної революції, увага до проблем науки та її ролі в економічній системі значно підсилювалася. Це проявилось в тому, що науковий фактор увійшов в макроекономічні моделі економічного зростання. Так, вихід у світ статті американського економіста Р. Солоу «Внесок у теорію економічного зростання» (1956 р.) став, за словами К. Шелла, «точкою відліку для періоду поглибленої розробки теорії, яку згодом окрестили неокласичною теорією економічного зростання». Використовуючи неокласичну передумову про взаємозамінність факторів виробництва та незмінність їх ефективності, Р. Солоу модифікував виробничу функцію Коба-Дугласа, впровадивши в аналіз категорію науково-технічного прогресу. В цій моделі вчений дослідив межі економічного прогресу з позиції вичерпності ресурсів, запропонувавши методику розрахунків, пов'язаних з матеріалізацією технічних ідей. Аналіз, здійснений Р. Солоу на базі даних американської економіки, дозволив йому стверджувати, що на 4/5 зростання виробництва на одного працівника досягалося за рахунок технічного прогресу [13].

Ідеї Р. Солоу розвивалися іншими неокласиками, що намагалися прояснити характер впливу факторів виробництва та інших чинників на створений продукт. Так, на початку 60-х років ХХ ст. Е. Денісон розробив класифікацію чинників економічного зростання, що включала 23 фактори, з яких 4 відносилися до праці, 4 – до капіталу, один – до землі, решта 14 характеризували внесок науково-технічного прогресу [14]. В результаті вчений дійшов висновку, що економічне зростання в сучасних умовах визначається не стільки кількістю витрачених факторів виробництва, скільки підвищенням їх якості, і, насамперед, якості робочої сили та технології.

Загалом висновки Е. Денісона базуються на декількох твердженнях: по-перше, зростання якості праці є джерелом зростання національного доходу; по-друге, внаслідок розширення запасу знань суспільства збільшується суспільний випуск продукції [15]. На думку американського дослідника, науково-технічний прогрес, перетворившись з екзогенного по відношенню до господарства в ендогенний фактор, забезпечив приблизно 40–50% економічного зростання США в останні 50 років і в середньому 2/3 приросту продуктивності праці [16].

Наприкінці ХХ століття в рамках неокласичного напрямку виникають теорії інноваційного розвитку, в яких акцентується увага на дослідженні інновацій, науки й людського капіталу в якості факторів довгострокового економічного зростання. Так, у своїх роботах П. Ромер та Е. Хелпман, як і Е. Денісон, доводять, що технологічний прогрес має ендогенні причини, тоб-

то технологічні фактори економічного зростання опиняються всередині економічної системи разом з капітальними і трудовими витратами [17]. П. Ромер відзначає найважливішу роль знань в побудові економіки нового типу, в якій довгострокове зростання забезпечується інвестиціями в людський капітал і НДДКР. Автор також вказує на той факт, що стабільне довгострокове економічне зростання більш ймовірне в країні з великою кількістю якісного людського капіталу, а не великою кількістю населення [18].

В рамках неокласичного підходу виникає й досить оригінальна концепція економічної динаміки Й. Шумпетера, що вперше розмежує поняття економічного зростання й розвитку. Аналізуючи ринкову економіку як систему, засновану на приватній власності, поділі праці та вільній конкуренції, Й. Шумпетер, подібно до Дж. Б. Кларка, ввів чітке розмежування двох рівнів дослідження: статичного і динамічного капіталізму, згідно з поглядами Й. Шумпетера, пов'язана з технічним прогресом, а основним чинником економічного розвитку виступають інновації. Взагалі нововведення, підприємництво, інновації в теорії Й. Шумпетера мають таке саме важливе значення, як ціна і вільна конкуренція у А. Маршалла. На думку вченого, внаслідок використання відкриттів, винаходів і новинок система віддаляється від рівноважного стану, щоб у подальшому знову спрямуватися до рівноваги на іншому рівні технічної бази. Старі продукти і попередні форми організації витісняються, провокуючи процес «творчого руйнування». Формується новий стан економічної системи, до якого пристосовуються фірми, а розвиток економіки в цілому набуває циклічного характеру.

Підсумовуючи аналіз третього напрямку в еволюції економічних поглядів на роль науки в соціально-економічному розвитку суспільства, слід зазначити, що розробка неокласичних економіко-математичних моделей економічного зростання вперше дозволило кількісно визначити вплив науки на економічний розвиток; вони також підсилили увагу до людини як носія знань та втілювача наукового прогресу. Людський капітал та науку представники неокласичного напрямку вважають найважливішими внутрішніми чинниками довгострокового економічного зростання, тим самим вони зробили крок до наближення теорій економічного зростання й суспільного розвитку; в теоріях Й. Шумпетера вперше в історії економічної думки розмежовуються ці поняття.

Однак, слід зазначити, що неокласичний підхід, який передбачає дослідження впливу науково-технічного прогресу на економічне зростання через активне використання математич-

них моделей, по-перше, має певні обмеження – повна зайнятість, вільний доступ до інформації, відсутність інформаційних і трансакційних витрат і таке інше – що призводить до зростання ступеня абстракції. По-друге, ним не пояснюється внутрішня природа й механізми науково-технічного розвитку, економічне зростання трактується тут звужено – швидше як техніко-економічний, а не соціально-економічний процес. По-третє, незважаючи на розмежування економічного зростання й розвитку Й. Шумпетером, ним аналізується лише один фактор економічного розвитку – інновації, що залишило поза увагою всі інші, як економічні, так і неекономічні його чинники [19].

Наступний, четвертий, етап пов'язаний з розвитком інституціональної теорії. Особливість її проявляється в тому, що представники інституціоналізму в якості рушійної сили соціально-економічного розвитку розглядають різноманітні суспільні інститути, серед яких чільне місце займають знання, наука та технології. На думку представників зазначеної течії, у процесі багатовікової еволюції цивілізації відбувається формування та розвиток нових інститутів, які відображають органічну єдність економічного, правового, соціального і політичного в суспільно-економічному житті суспільства. Вони звертають особливу увагу на потребу вивчення цієї єдності, що становить важливий аспект їх методології досліджень. Використання методології інституціоналізму як одного з перспективних напрямів дослідження економіки у взаємозв'язку з іншими сферами людської діяльності дає можливість з'ясувати історичний розвиток цивілізації, трансформаційні явища і процеси.

Попередниками інституційного підходу можна вважати представників німецької історичної школи, особливістю методології яких став міждисциплінарний підхід. Представники цього напрямку ще у кінці XIX – початку XX століття досліджували роль та значення знань та науково-технологічного розвитку й здійснювали спроби періодизації економічної історії, використовуючи в якості одного з критеріїв періодизації науково-технічні ознаки виробництва. Так, фундатор німецької історичної школи Ф. Ліст виділяє низку особливостей, що дозволили у відносно короткі терміни змінити економічне становище країни, а також сприяли становленню ефективної економічної системи: визнання суспільством і державою цінності освіти, культури та науки [20].

Представники інституціоналізму розділяли подібні ідеї Ф. Ліста, відстоюючи думку про важливе значення науки та професіоналізму в процесі еволюції та вдосконалення суспільного устрою. Так, на думку фундатора теорії інституці-

оналізу Т. Веблена, особливе значення в процесі трансформації суспільних інститутів як основи розвитку суспільства мають нові знання та технології, і, як наслідок, розвиток людини. З одного боку, людина створює все більш складні технологічні засоби для спрощення виконуваних операцій, а з іншого – технологічний рівень накладає все більші вимоги до суспільства та його рівня розвитку.

Технологічний детермінізм, на думку Т. Веблена, впливає не тільки на економіку в цілому, а й визначає психологію людини, оскільки участь у машинному виробництві створює зацікавленість у кращому функціонуванні системи [21].

В подальшому відповідні ідеї Т. Веблена розвиваються його послідовниками. Так, Д. Норт у роботі «Структура та зміни в економічній історії» (1981) виділяє декілька головних джерел прогресивних змін суспільних інститутів: нові знання і технології, зрушення у структурі відносних цін, ідеологія [22]. Аналізуючи розвиток економічної системи, Д. Норт вказує на її властивість до адаптивної ефективності. На відміну від ефективності за Парето, адаптивна ефективність відображає напрям розвитку, заснований на прагненні суспільства до знань, захопленні інновацій. Окрема увага приділяється вченим інституціональним інноваціям, що впродовж історії знижували трансакційні витрати, роблячи економічні системи більш ефективними [22]. При цьому знання та навички Д. Норт вважає основним засобом конкурентної боротьби в умовах розвитку інноваційної економіки [22].

Водночас Д. Норт вважає хибним твердження щодо надання технології (продуктивним силам) вирішального значення – як творця людського добробуту і прогресу. Значній частині світу, – зазначає вчений, – не вдалося реалізувати потенційні вигоди від технології; насправді сучасна технологія загострила багато проблем суспільства, зробила їх ще небезпечнішими.

Друга група послідовників Т. Веблена, яка отримала назву інституціоналістів-технократів, зайняла особливе місце в рамках течії інституціоналістів. Це відбулося завдяки тому, що, на відміну від Т. Веблена та Д. Нортона, які в якості факторів суспільного розвитку розглядали суспільні інститути взагалі та науку й технології зокрема, технократи абсолютизували науку та техніку, розглядали їх якості основних детермінант соціально-економічних змін та вважали їх основними продуктивними силами суспільства, що сприяють підвищенню його виробничих можливостей.

В основі концепцій технократів лежить

спроба оцінити місце та значення науки і техніки в сучасній суспільній системі, здійснити спроби періодизації технологічного прогресу та визначити структурні сектори суспільного виробництва з позиції еволюції техніки та технології. Соціально-економічні ж чинники залучаються цими вченими до аналізу тільки тією мірою, якою вони пов'язані з технологічним розвитком.

Формування інституціонально-технократичних концепцій відбулося в 60–80 рр. ХХ століття та включає в себе багато оригінальних теорій – теорії індустріального та нового індустріального суспільства, теорії постіндустріального суспільства, теорії суспільства знання, «третьої хвилі», теорії інформаційного суспільства та інші, в яких наука виступає в якості механізму суспільних трансформацій в бік підвищення справедливості, ефективності та демократизації суспільного життя.

Так, технократична концепція У. Ростоу передбачає аналіз стадій економічного зростання за рівнем технологічного розвитку суспільств, який він здійснив в праці «Стадії економічного зростання. Некомуністичний маніфест» (1960 р.).

Д. Белл в своїй теорії постіндустріального суспільства (праця «Культурні протиріччя капіталізму» 1976 р.) розробляє принцип домінування технологічних аспектів організації економіки над оцінкою класової структури, який він поширив не тільки на історичну періодизацію, але й на конкретний аналіз економічного розвитку сучасних суспільств. Головними суспільними інститутами в постіндустріальному суспільстві, на думку Д. Белла, виступають університети, оскільки теоретичне знання займе в цю епоху центральне місце у визначенні політики держави. Основною продуктивною силою на цьому етапі стане наука, а потенціал будь-якого суспільства буде вимірюватися масштабами тієї інформації і тих знань, які воно має у своєму розпорядженні. На думку Д. Белла, наука як кодифіковане теоретичне знання створює вартість за рахунок заощадження капіталу і економії праці, оскільки кожна наступна задіяна одиниця капіталу більш ефективна і продуктивна, ніж попередня, тим самим відбувається скорочення витрат виробництва та підвищується його ефективність [23].

Ж. Фураст'є вперше пов'язав індустріальне суспільство з істотним підвищенням значення науки в його устрої в якості «первинної інтенції». «Науковий дух, поширюючись потроху в головах мільйонів людей, породжує перед нашими очима нове суспільство, суспільство завтрашнього дня – не капіталістичне, не комуністичне, не індустріальне, не третинне, але наукове товариство» – пише Фураст'є [24]. Наукове товариство – соціум, в якому панують твере-

за розсудливість, строгий підрахунок, розмірена впорядкованість і ритмічність суспільного життя, де інженер і вчений витісняють діячів «афективно-волюнтаристського» типу: поета, політика і всю прекраснодушну, але вкрай небезпечну за своїми практичними результатами романтичну революційність. Фураст'є виходить з тотожності науки і виробництва, а розвиток науки трактує, в свою чергу, як процес сайєнтизації виробництва. А це, в свою чергу, означає зростаючу сайєнтизацію всього суспільного життя – її раціоналізацію і оптимізацію

Дж. Гелбрейт в своїй теорії технократії доводить необхідність передачі влади «від капіталу організованому розуму». На думку вченого, технократія повинна перетворитися в меритократію, а це відбудеться тоді, коли найдефіцитнішим ресурсом, що дає владу, стануть фундаментальні наукові знання. У роботі «Нове індустріальне суспільство» Дж. Гелбрейт зазначає важливий вплив техноструктур в галузі досліджень і розробок. Метою техноструктури, як і суспільства, автор вважає економічне зростання, а застосування прогресивних технологій, на думку автора, означає розширення можливостей. У даних умовах економічне зростання є прямим наслідком запровадження нововведень [25].

В теоріях інформаційного суспільства А. Тоффлера, Дж. Ходжсона, Р. Кроуфорда, Ж. Сапіра, Т. Сакаї та інших, що виникли в рамках інституціоналізму, досліджуються процеси інформатизації суспільного життя, визначаються його переваги та протиріччя в умовах прискореного науково-технологічного розвитку. Інформатизація розглядається тут в якості чинника суспільних трансформацій, досліджуються риси нового типу працівника в інформаційну еру та визначаються категорії «інформаційне суспільство», «суспільство знань», «економіка знань», «суспільство науки» тощо. Зазначені вчені в своїх працях розмірковують про виникнення нового співвідношення економічного зростання та розвитку в інформаційному суспільстві, де зростання не гарантує розвитку й навпаки. Головним джерелом розвитку в такому суспільстві стають нові якості людини як споживача інформаційних благ.

Так, Дж. Ходжсон при характеристиці суспільного розвитку надає першочергового значення знанням і поєднує знання й особливості їх застосування з наявністю відповідних соціальних інститутів в суспільстві. Він доводить необхідність підвищення «знаннеінтенсивності» (knowledge intensity) сучасної економіки на противагу «машинноінтенсивності» [26].

Американський вчений М. Кастельс, як і Дж. Ходжсон, а також Ж. Сапір, досліджує взає-

мозв'язок понять «інформація» та «знання» і розрізняє «інформаційне» та «інформаційно-інформаційне» суспільство як сучасний стан інформаційного суспільства, в якому генерування, обробка й передача інформації стали основними джерелами продуктивності [27]. На відміну від Д. Белла, М. Кастельс в якості структурно-інституційних одиниць технологічного розвитку бачить не академічні кампуси, відірвані від матеріального виробництва, а сукупність технологічних інноваційних виробничих центрів, об'єднаних в «інноваційне середовище». Під цим поняттям Кастельс розуміє специфічну сукупність відносин виробництва і середовища менеджменту, засновану на соціальній організації, яка в цілому розділяє культуру праці та інструментальні цілі, спрямовані на генерування нового знання, нових процесів і нових продуктів. Специфіку інноваційного середовища визначає її здатність створювати синергію [27].

А. Тоффлер наголошує на важливості знань та освіти в економічному розвитку та визначає тісний зв'язок між розвитком системи знань та глобальною конкурентоспроможністю. Однак інформатизація суспільства може мати, на думку вченого, й негативні наслідки. В праці «Шок майбутнього» він досліджує проблему зростання безробіття внаслідок комп'ютерної революції та автоматизації виробництва, що вимагає від найманого працівника добре розвиненого почуття професійної мобільності. Якщо воно відсутнє, може мати місце страх майбутнього («футурошок»), надмірний консерватизм і зростання агресивності і конфліктності суспільства [28].

Р. Кроуфорд вводить в науковий обіг термін «суспільство знання» (knowledge society) – суспільства, в якому нові знання призводять до розвитку нових технологій, що, в свою чергу, трансформують існуючу соціально-економічну парадигму. Розвиваючи цю теорію, російський економіст В. Іноземцев показав, що під «економікою знань» (knowledge economy) слід розуміти таке суспільство, в якому «найважливішим виробничим ресурсом стає не стільки інформація як відносно об'єктивна сутність або набір даних про ті чи інші виробничі й технологічні процеси, скільки знання, тобто інформація, засвоєна людиною і не існуюча поза її свідомості» [29].

Подібно до Р. Кроуфорда і В. Іноземцева, Т. Сакайя вважає «революцією значення знання» (knowledge value revolution) суспільство нового типу, в якому відбуваються докорінні зміни соціально-економічної структури під впливом інформатизації [30].

Деякі західні вчені для характеристики інформаційного суспільства використовують

термін «суспільство науки», як, наприклад, німецький вчений Р. Крайбіх [31], використовують також терміни «мегасуспільство», «суспільство інформатики і зв'язку» та інші.

Японський економіст Й. Масуда розробив у 1970-х роках навіть Проект інформаційного суспільства як національну програму до 2000 року. Він доводить, що знання, інформація та способи їх обробки стають вирішальним фактором розвитку в нових умовах, а інформаційне суспільство він визначає як таке, в якому капітал, втілений у знаннях (knowledge capital) оцінюється економікою вище, ніж матеріальна форма капіталу (material capital) [32].

Ф. Махлуп виявив значення індустрії знань у формуванні людського капіталу і прискоренні соціально-економічного розвитку суспільства. У 1962 році він ввів в науковий обіг термін «knowledge-worker» (працівник інтелектуальної праці) та визначив риси нового типу працівника в постіндустріальну епоху: вміння оперувати інформацією та знаннями, незалежність від власності, висока мобільність, прагнення до самовираження й самореалізації. Вчений вперше визначив категорію «економіка знань», до якої він відніс сферу освіти, НДДКР, зв'язок, інформаційну діяльність та інформаційне машинобудування [33].

Загалом, на думку прибічників теорії інформаційного суспільства, розвиток промисловості та сфери послуг спричиняє прогрес в науці, освіті, культурі, а їх досягнення реалізуються у піднесенні інформації і знань, перетворивши їх в головний ресурс соціально-економічного розвитку. Так, П. Друкер зазначає, що інформація сприяє швидкій заміні праці знаннями, тобто знання, подібно праці в марксистській теорії, сприяють створенню й самозростанню вартості. Отже, рідкість ресурсів індустріального суспільства в постіндустріальну епоху може бути замінено на їх поширеність, що знімає гостроту головної економічної дилеми.

Таким чином, прихильники технократичних концепцій та теорій інформаційного суспільства виходять з вирішального значення техніки в розвитку соціально-економічних і соціокультурних структур, що сприяє підвищенню ефективності виробництва та розширенню виробничих можливостей суспільства. Однак, як справедливо зауважують критики цього підходу, навіть понадраціональне планування технічного прогресу, при його відірваності від гуманістичних цінностей, неминує породжувати ірраціонально-негативні наслідки, що руйнують основи людського буття. Відповідно до цього актуалізуються проблеми глобальних результатів техногенного розвитку, які зачіпають інтереси всього людства (загроза миру у зв'язку з розвит-

ком військової техніки; наслідки екологічної кризи та ін.); проблеми раціонального приборкання техніки, обмеження її кількісного зростання розумними межами; проблеми побудови системи цінностей, адекватних «технотронній ері» і поєднуючих інтелектуальні та морально-етичні начала в людині, що враховують необхідність діалогу науково-технічної та філософсько-гуманітарної культури.

Підсумовуючи аналіз четвертого підходу в дослідженні місця й ролі науки в суспільному розвитку, слід зазначити, що прихильники інституціоналізму розглядають цей процес у контексті прогресу інститутів, які відображають органічну єдність економічного, правового, соціального і політичного в суспільно-економічному житті суспільства. Тим самим інституціоналісти розширили методологічний апарат дослідження процесу суспільного розвитку, не обмежуючи його лише економічною сферою. Вчені-інституціоналісти в своїх працях поставили питання про виникнення нового співвідношення економічного зростання та розвитку в інформаційному суспільстві, де зростання не гарантує розвитку й навпаки.

Водночас, представники інституціоналізму, досліджуючи окрім матеріальних факторів розвитку духовні, моральні, правові та інші, в процесі аналізу економічних та неекономічних його сфер все ж таки основну увагу приділяють правовим аспектам суспільного життя. Предметом їх досліджень виступає інституційне середовище, тобто фундаментальні політичні, соціальні та юридичні правила, у межах яких відбуваються економічні процеси. Таким чином, економічні аспекти соціально-економічного розвитку представниками зазначеної течії ніби відкидаються на другий план, що докорінно відрізняє їх від класиків та неокласиків та водночас, на нашу думку, складає головний недолік їх теоретичної концепції.

До останнього, п'ятого напрямку в дослідженні місця й ролі науки в суспільному розвитку, на нашу думку, можна віднести вчених різних епох та наукових поглядів, які розглядали науку та технологічний прогрес або як двоїтий процес, що має як переваги, так і недоліки (Ж.А. Кондорсе, П.Ж. Прудон, С. Сісмонді, К. Маркс, Й. Шумпетер, Д. Норт, Т. Веблен, А. Тоффлер та інші), або як виключно негативне явище, що загрожує існуванню й благополуччю людини (Ж.Ж. Руссо). Серед них є й такі, що висували тези про принцип недосконалого знання та обмеженість людського розуму, що, на їх думку, робить неможливим використання науки та знань для свідомої раціоналізації суспільного життя (Ф. Хайек).

Так, перші ідеї щодо суперечливості про-

гресу знань і морального прогресу з'являються ще в епоху Просвітництва. Ж.-Ж. Руссо у праці «Міркування про науки і мистецтва» 1750 р., пише: «Мистецтва і науки надають цивілізованним народам («щасливим рабам») зовнішні риси чеснот, яких у них немає, виховують душевну дріб'язковість, настільки бажану для рабства», «розкіш, розбещеність і рабство у всі часи ставали відплатою за наше гордовите прагнення вийти зі щасливого невігластва, на яке нас прирекла вічна Мудрість» [34].

Економіст-романтик С. Сісмонді в праці «Нові начала політичної економії», або «Про багатство в його відношенні до народонаселення» (1819 р.) виступив як противник механізації праці, оскільки вона, виступаючи «найбільш потужною причиною зростання продуктивності праці», все ж робить очевидним «значення робочого не більше, ніж значення машини», оскільки машина «дійсно може його замінити» [35]. Окрім того, на думку С. Сісмонді, саме існування машин зумовлює втрату людиною «розумових та фізичних сил», «здоров'я та життєрадісності» пропорційно тому, «на скільки збільшилася продуктивність її праці» [35]. «Машина, або фабрика, принизивши робітника шляхом підпорядкування її хазяїну, довершує його приниження, змушуючи спуститися з положення ремісника до положення чорноробочого» [35]. Однак, в кінці своєї праці вчений пояснює, що його не слід відносити до противників «прогресу та майстерності» та «вдосконалення індустрії», оскільки насправді «вдосконалення потрібні, але застосування, яке з них роблять, може бути, дивлячись на обставини, корисно чи шкідливо» [35].

Ще далі в негативній оцінці наслідків наукового прогресу пішов П.Ж. Прудон. У 1846 році вийшла його праця «Система економічних протиріч, або Філософія злиднів» (1846 р.), у відповідь на яку у 1847 р. К. Маркс опублікував твір «Злидні філософії», де він оцінив теорію поділу праці П.Ж. Прудона, зазначивши, що «спочатку П. Прудон відмічається позитивна сутність процесу поділу праці (як способу «здійснення рівності умов та розумових здібностей»), а потім – негативна сторона цього процесу (оскільки він став «джерелом злиднів»), насамкінець, далі про те, що належить знайти «нове сполучення, яке б усувало шкідливі сторони поділу, зберігаючи при цьому його корисні дії» [36]. Таким чином, звівши сутність закону поділу праці до абстрактної категорії, на думку К. Маркса, П. Прудон «не придумав нічого кращого, ніж повернути нас до стану середньовічного майстра» [36].

В неоліберальній концепції Ф. фон Хайека, лауреата Нобелівської премії з економіки (1974 р.) було висунуто ідею щодо недосконало-

го, обмеженого людського знання: «безмежна віра сучасної людини в можливості науки – головна причина її небажання визнати, що елементарна обмеженість наших знань становить постійну перешкоду для можливості раціональної побудови всього суспільства. Ми так багато чуємо про швидкий поступ наукових знань, що стали вважати близьким і неминучим зникнення будь-якої обмеженості знань. Однак ця віра ґрунтується на хибному уявленні про завдання й можливості науки, тобто на помилковому переконанні, нібито наука – це спосіб виявлення окремих фактів, і прогрес її методів дозволить нам виявити всі окремі факти й маніпулювати ними за своїм бажанням» [37].

Таким чином, оцінка наукового прогресу та його ролі в суспільному розвитку мислителями-науковцями різних епох не була цілком позитивною та однозначною, особливо в плані використання результатів наукового пошуку. Більшість вчених розглядає науку в якості фактора підвищення ефективності людської діяльності, вдосконалення моральності й справедливості, якості робочої сили та підвищення продуктивності праці, що зменшує суспільні витрати та підвищує ефективність господарювання, розширює межі виробничих можливостей суспільства, що, в кінцевому підсумку, сприяє найбільш повному задоволенню суспільних потреб. В кінцевому підсумку наука, на їх думку, виступає в якості рушійної сили соціально-економічних перетворень, що сприяє раціоналізації та оптимізації всього суспільного життя.

Водночас, існує група вчених, що вбачає в науці джерело нестабільності, несправедливості і навіть злиднів. Вона вважає, що наука може виступати й гальмом економічного розвитку через розповсюдження хибних ідей, не добросовісного використання знань, призводити до втрати «здоров'я та життєрадісності», зростання безробіття, сприяти загостренню економічних та екологічних криз. Тому філософи і вчені різних епох закликають розвивати прогнозування соціальних наслідків науково-технологічного прогресу і більш того, прогнозування майбутнього розвитку науки і техніки, тому що тільки вчені (ще до стадії фінансування наукових досліджень) можуть передбачати небезпеки від можливих майбутніх відкриттів – до цього закликали А. Ейнштейн, О. Гротендік, А. Сахаров та інші видатні науковці.

Так, академік Д. С. Лихачов в своїй книзі для молоді «Листи про добре та прекрасне» пише: «Ми вступаємо у епоху, в якій освіта, знання, професійні навички будуть відігравати визначальну роль у долі людини. Без знань ... просто

не можна буде працювати, приносити користь, бо фізичну працю візьмуть на себе машини, роботи. Людина буде вносити нові ідеї, думати над тим, над чим не зможе думати машина. А для цього все більше потрібна буде загальна інтелегентність людини, її здатність створювати нове і, звичайно, моральна відповідальність, яку ніяк не зможе нести машина. Етика, проста в попередні століття, нескінченно ускладниться в століття науки. Це зрозуміло. Значить, на людину ляже важка і складна задача бути людиною не просто, а людиною науки, людиною морально відповідальною за все, що відбувається в століття машин і роботів» [38].

Український вчений В. Вернадський, перейнявшись проблемою зростаючих екологічних загроз, вважав, що «біосфера ХХ століття перетворюється у ноосферу передусім завдяки зростанню науки, наукової думки і заснованої на ній соціальної праці людства» [39]. На думку вченого, сучасна наука повинна сприяти світоглядній еволюції, що полягає у антропоцентризму, у біосфероцентризмі, що призведе до переоцінювання місця й ролі людини у біосфері, до переоцінювання всієї системи цінностей, що склалася в суспільстві [40].

Висновки

Дослідження еволюції поглядів на значення науки у соціально-економічному розвитку дозволив дійти висновку, що вона розглядалася представниками різних напрямів економічної думки та в різні епохи у широкому спектрі прояву: від чинника економічного зростання та підвищення ефективності людської діяльності до фактора раціоналізації і оптимізації всього суспільного життя. Окремі вчені вбачали у прогресі науки навіть загрозу зростання безробіття та злиднів.

Так само суперечливо аналізується й сам процес суспільного розвитку, що проявляється по-різному: як економічне зростання, підвищення ефективності функціонування економічної системи, зміцнення економічного потенціалу держави, підвищення здатності економічної системи до задоволення суспільних потреб, і, навпаки, у оптимізації функціонуванні всієї соціально-економічної системи.

Все це показує, що суперечливість та невизначеність поглядів вчених на процес суспільного розвитку та місце в ньому науки не в останню чергу зумовлена недостатньою термінологічною визначеністю самих понять «соціально-економічний розвиток» та «наука», що й буде виступати предметом наших подальших досліджень.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Трубецкой Кн.С.Н. Курс истории древней философии. – М.: Владос, Русский Двор, 1997. – 576 с.
2. *Энциклопедия «Кругосвет»*: универсальная научно-популярная онлайн-энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/BEKON_FRENSIS.html.
3. Кондорсе Ж.А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. – М.: Гос. социально-политическое изд-во, 1936. – 265 с.
4. Смит А. Исследования о природе и причинах богатства народов / вступ. с. и коммент. канд. экон. наук В.С. Афанасьева. – М.: Соцэкгиз, 1962. – 684 с.
5. Сэй, Ж.Б. Трактат о политической экономии. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 68 с.
6. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки: пер. з фран. Г. Філіпчука. – К: Юніверс, 2004. – 688с.
7. Маркс К. Капитал: Критика полит. экономии. – М.: Политиздат, 1988. Т.1. – кн. 1. – 891 с.
8. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. – 2-ге вид. – К.: Держ вид-во політ. літ. УРСР, 1963. – Т.25. – Ч. I. – 456 с.
9. Маркс К., Энгельс Ф. Твори. – 2-ге вид. – К.: Держ вид-во політ. літ. УРСР, 1963. – Т.23.
10. Маршалл А. Принципы политической экономии: пер. с англ. общ. ред. С.М. Никитина. – М.: Прогресс, 1984. – 310 с.
11. Шилова В.І. Ринок освітніх послуг: управлінський аналіз: монографія. – Запоріжжя: КПУ, 2009. – 144 с.
12. Сердюк В.Р., Заюков І.В. Сучасні підходи до професійної підготовки економічно активного населення як складової інноваційного розвитку економіки України: монографія. – Вінниця: Універсум, 2007. – 176 с.
13. Дзарасов С. О качестве экономического роста / С. Дзарасов // Экономист. – 2005. – № 12. – С.22-31.
14. *Экономика*: Учебник./ под ред. А.С. Булатова. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – 816 с.
15. Денисон Э. Исследования различий в темпах экономического роста. – М.: Прогресс, 1971. – 646 с.
16. *Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства*. Политическая экономия / под ред. А. Г. Грязновой, Т. В., Чечеловой. – М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1998. – 326 с.
17. Helpman E. RnD and productivity: international connection // NBER. –1997.
18. Romer, P. Endogenous Technological Change // The Journal of Political Economy. –1990. – Vol. 98 (5). – P.24-29.
19. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1992. – 231 с.
20. List, F. The national system of political economy. – Longman's Green and Co, – 1909.
21. Веблен Т. Теория праздного класса. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
22. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Начала, 1997. – 240 с.
23. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 1999. – 949 с.
24. Fourastie J. Essais de la morale prospective. Paris, 1968.
25. Гэйлбрейт, Д. Новое индустриальное общество. – М.: Транзиткнига, 2004. – 602 с.
26. Ходжсон Дж. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности // Вопросы экономики. – 2001. - № 8. – С.34-35.
27. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Под. ред.. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
28. Тоффлер А. Шок будущего. – М.: АСТ, 2008. – 560 с.
29. Иноземцев В. Парадоксы постиндустриальной экономики (инвестиции, производительность и хозяйственный рост в 90-е годы) // Мировая экономика и международные отношения. – 2000. – № 3. – С.12-15.
30. Сакайя Т. Стоимость, создаваемая знанием, или История будущего // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред.. В.Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
31. Kreibich R. Die Wissenschaftsgesellschaft: von Galilei zur High-Tech-Revolution. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986.
32. Masuda Y. Computopia // The information Technology Revolution / T. Forrester, ed. Oxford. – Blackwell.
33. *Економіка знань та її перспективи для України*: наукова доповідь / В. о. НАН України. Ін-т економ. прогнозування (За ред.. В. М, Геєць). – К.: Ін-т екон. прогноз., 2005. – 168 с.
34. Руссо Ж.-Ж. Рассуждения о науках и искусствах // Избранные сочинения: в 3-х т. – Т.1. – М., 1961.
35. Сисмонди С. Новые начала политической экономии, или О богатстве в его отношении к народонаселению. М.: Гос. социально-эконом. изд-во, 1937. – Т.1. – 386 с.
36. Маркс К. Нищета философии. – М.: Эксмо, 2016. – 160 с.
37. Хайек Ф.А. Право, законодательство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: пер. з англ. у 3 т. – К.: Сфера, 1999. – Т.1.: Правила та порядок. – 1999. – 196 с.
38. Лихачов Д.С. Листи про добре і прекрасне. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrdoc.com.ua/text/16247/index-1.html>.
39. Вернадский В.И. Научная мысль как планетоне. – М.: Наука, 1991. – 270 с.
40. Огнев'юк В.О. Освіта в системі цінностей сталого людського розвитку. – К.: Знання України, 2003. – 450 с.

Надійшла до редакції 30.10.2016

Рецензент: д.е.н., проф. Г.М. Пилипенко

**ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ НА РОЛЬ НАУКИ В
СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ
ОБЩЕСТВА**

Федорова Н.Е.

В статье проанализирован процесс эволюции теоретических представлений о роли науки в социально-экономическом развитии общества. В этой связи выделяются пять основных подходов - античный и средневековый, в котором общественное развитие и место в нем науки анализировались исключительно в социокультурной плоскости; классический, исследовавший указанные проблемы в контексте экономического роста; неоклассический с его математическими моделями и инновационными теориями; институционализм и его технократические концепции и теории информационного общества. В рамках отдельного подхода выделяется ряд ученых, определяли роль науки в общественном развитии как противоречивую или отрицательную.

Ключевые слова. Наука, знания, экономический рост, научно-технический прогресс, экономическое развитие.

**EVOLUTION OF VIEWS ON THE ROLE OF SCIENCE IN
THE SOCIAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF SOCIETY**

Fedorova N.E.

The article analyzes the evolution of theoretical concepts of the role of science in social and economic development of society. In this connection identifies five main approaches - ancient and medieval, in which social development and the place of science in it were analyzed only in the social and cultural plane; classic, who studied these problems in the context of economic growth; neoclassical approach with its neo-classical mathematical models and innovative theories; institutionalism and its technocratic concepts and theories of the information society. In a separate approach is allocated a number of scientists who determined the role of science in social development as a contradictory or negative.

Keywords: Science, knowledge, economic growth, technological progress, economic development.